**CZU: 349.6:502.131.1(4-6UE:478)** **https://doi.org/10.59295/rpijn2025.05**

# TRANZIȚIA INSTITUTULUI DE RĂSPUNDERE JURIDICĂ PENTRU DAUNELE CAUZATE MEDIULUI DE LA SISTEMUL NAȚIONAL LA SISTEM BAZAT PE ABORDĂRILE DIRECTIVELOR EUROPENE

**PUNGA Irina,**
Universitatea de Stat din Moldova,
doctorandă,
**ORCID: 0000-0002-6004-9338**

**IORDANOV Iordanca-Rodica,**
Universitatea de Stat din Moldova,
doctor în drept, conferențiar universitar,
**ORCID: 0000-0002-5936-041X**

**SUMMARY**

The article focuses on the analysis of the European legislative framework dedicated to environmental protection, highlighting the features of Directive 2004/35/EC, which establishes a liability regime for environmental damage, and Directive 92/43/EEC, known as the Habitats Directive, aimed at the conservation of natural habitats and species of flora and fauna. It explores the fundamental distinctions between these legal acts, emphasizing the necessity of an integrated strategy that facilitates synergy between economic development and ecological conservation, thereby ensuring sustainable management of natural resources.

Additionally, it examines the importance of art. 6 of the Habitats Directive, which mandates the environmental assessment of planned activities and policy and planning documents concerning Emerald sites, known in national legislation as biodiversity assessments. This provision reflects a preventive approach aligned with the precautionary principle, stipulating that any initiative with potential significant negative impact must undergo a detailed analysis. Thus, the article underscores the interdependence between the responsibility of economic operators and the imperative of biodiversity conservation, highlighting both the challenges and opportunities arising from the implementation of these complex regulations in the contemporary ecological context.

***Keywords:*** Environmental liability, biodiversity conservation, biodiversity assessment, Habitats Directive, precautionary principle.

Răspunderea juridică pentru poluarea mediului este un subiect de importanță majoră, în special în contextul problemelor ecologice tot mai acute cu care se confruntă societatea modernă. Despre răspunderea juridică în materie de mediu s-a scris foarte mult și au fost înaintate foarte multe concepte și abordări. Mulți autori de

talie internațională și națională au adus contribuții semnificative în acest domeniu, fiecare oferind o perspectivă diferită asupra cadrului legislativ și aplicării responsabilității juridice de mediu.

Răspunderea juridică de mediu ca o formă specifică de responsabilitate juridică, destinată să protejeze dreptul fiecărei persoane la un mediu sănătos și să penalizeze acțiunile care pun în pericol echilibrul ecologic. Aceasta se manifestă sub diferite forme: responsabilitate civilă, penală și administrativă. Totodată, fiecare formă de responsabilitate are rolul său specific, fie că este vorba de sancționarea unei încălcări administrative, fie de compensarea prejudiciilor cauzate mediului.

Atât în teorie, cât și în practică răspunderea juridică de mediu este privită ca un instrument esențial în protejarea mediului înconjurător și în descurajarea activităților care ar putea provoca daune semnificative ecosistemelor. Cu toate că legislația națională prevede măsuri clare de sancționare pentru comiterea contravențiilor și infracțiunilor de mediu, în special după ce au intrat în vigoare modificările la Codul Penal și Codul Contravențional în 07 Septembrie 2024[1], sperăm că aplicarea acesteia nu va mai rămâne problematică. Totuși studiile și propunerile autorilor cercetați (Mircea Duțu, Daniela Marinescu, Brinchuk M., Bogolyubov S., Igor Trofimov) se subliniază necesitatea unei reforme legislative și instituționale pentru a spori eficiența contracarării încălcărilor de legislației de mediu și a proteja mai bine mediul. În acest context, este esențial ca atât societatea civilă, cât și instituțiile publice să își unească eforturile pentru a asigura aplicarea riguroasă a legilor de mediu.

Evaluările situației curente realizate împreună cu doctoranda Irina Punga au identificat câteva provocări majore cu care se confruntă Republica Moldova în aplicarea legislației ecologice și în combaterea degradării mediului. Cele mai semnificative dintre acestea includ lipsa resurselor necesare pentru monitorizarea și implementarea legislației de mediu. Este bine cunoscut că pentru o aplicare eficientă a legislației ecologice sunt indispensabile resurse financiare și umane adecvate, care să permită monitorizarea activităților economice cu risc sporit asupra mediului. Fără investiții suficiente în echipamente de monitorizare a calității aerului, apei și solului, precum și în infrastructură și personal calificat, inclusiv experți criminaliști, aplicarea responsabilității de mediu conform legii devine o provocare majoră. Activitățile economice care implică manipularea substanțelor chimice, a deșeurilor sau a

[1] https://www.legis.md//cautare/getResults?doc_id=144652&lang=ro

substanțelor periculoase necesită o monitorizare atentă și constantă pentru a preveni degradarea mediului. Aceste abordări reies și din prevederile Legii nr. 227/2022 privind emisiile industriale[1].

O altă provocare identificată este cadrul normativ de mediu, care este complex și, în multe cazuri, neclar sau incomplet în stabilirea reglementărilor. Această situație poate duce la interpretări eronate sau la o aplicare incompletă a legii. Astfel, responsabilii de aplicarea legislației, atât în sectorul privat, cât și în cel public, inclusiv cei care efectuează controale, se confruntă cu dificultăți în identificarea corectă a tipurilor de încălcări ale legislației de mediu.

Evaluările au relevat astfel de probleme în legislația referitoare la utilizarea subsolului și a solului, precum și în cazurile care duc la poluare sau la extragerea ilegală a apei. Această complexitate se datorează diverselor relații sociale care există în practică, dintre care nu toate sunt reglementate în prezent.

Un aspect semnificativ care a ieșit în evidență în ultimii ani este corupția și influențele politice, care rămân o barieră majoră în aplicarea legislației de mediu și în tragerea la răspundere a celor care încalcă aceste reglementări. Această problemă poate duce la tolerarea abuzurilor și la reducerea sancțiunilor aplicate companiilor sau persoanelor influente. Corupția afectează grav eficacitatea legislației de mediu, întrucât infracțiunile de mediu sunt adesea comise de actori economici puternici, cum ar fi companiile din industriile extractivă, de producție, silvică sau agricolă, care pot exercita presiuni asupra autorităților pentru a obține facilități în procesele de dezvoltare economică.

În plus, Republica Moldova, fiind o țară în curs de dezvoltare, se confruntă cu presiuni economice care pot intra în conflict cu protecția mediului. Astfel, investițiile în proiecte industriale sau agricole sunt adesea prioritizate în detrimentul protecției mediului, iar legislația ecologică poate fi percepută ca un obstacol în calea dezvoltării economice. De exemplu, proiectele de construcții sau exploatare a resurselor naturale pot beneficia de derogări speciale de la respectarea normelor de mediu sau pot evita evaluarea de mediu, sub pretextul că acestea vor aduce beneficii economice semnificative, chiar dacă afectează mediul pe termen lung.

Situațiile de corupție în domeniul mediului s-au manifestat prin tăinuirea sau prezentarea de date false privind poluarea, precum și prin tăieri ilegale sau extrageri

[1] https://www.legis.md//cautare/getResults?doc_id=133705&lang=ro

neautorizate de resurse minerale. Aceasta nu doar că subminează aplicarea legii, ci și perpetuează degradarea mediului.

Cea mai mare provocare rămâne, însă, dificultatea în investigarea și demonstrarea fraudelor de mediu. Investigarea infracțiunilor ecologice necesită expertiză tehnică specializată și resurse avansate pentru a dovedi încălcările și efectele acestora asupra mediului și populației. Acest lucru complică procesul de tragere la răspundere a celor vinovați. De exemplu, în cazurile de barare sau modificare ilegală a cursurilor de apă, este esențial să se demonstreze efectele negative asupra ecosistemelor, ceea ce poate fi dificil fără expertiză adecvată și tehnologie corespunzătoare.

În plus, fenomenele naturale exacerbate de schimbările climatice, cum ar fi inundațiile sau secetele, complică aplicarea normelor ecologice. Aceste evenimente pot agrava poluarea sau degradarea mediului, iar legislația actuală nu este suficient de flexibilă pentru a aborda aceste aspecte. Aceste provocări subliniază necesitatea unei reforme cuprinzătoare în aplicarea legislației de mediu și întărirea mecanismelor de prevenire și sancționare a încălcărilor în Republica Moldova.

Un prim pas în combaterea încălcărilor de mediu a fost inițierea reformei cadrului normativ și instituțional, inspirată de experiența statelor Uniunii Europene și de progresele realizate în asigurarea dreptului la un mediu sănătos.

În contextul crizei ecologice actuale, Uniunea Europeană își reafirmă angajamentul față de protecția biodiversității și a mediului printr-un cadru legislativ complex, care include Directivele 2004/35/CE[1], 2009/147/CE[2] și 92/43/CEE[3]. Acest cadru reflectă recunoașterea tot mai mare a interdependenței dintre activitățile economice și sănătatea ecosistemelor.

Directiva 2004/35/CE stabilește un sistem de răspundere pentru daunele de mediu, punând accent pe responsabilitatea operatorilor economici de a preveni prejudiciile asupra mediului, în conformitate cu principiul poluatorul plătește[4].

[1] Directiva 2004/35/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 21 aprilie 2004 privind răspunderea pentru mediul înconjurător în legătură cu prevenirea și repararea daunelor aduse mediului;
[2] Directiva 2009/147/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 30 noiembrie 2009 privind conservarea păsărilor sălbatice (Versiune codificată);
[3] Directiva 92/43/CEE a Consiliului din 21 mai 1992 privind conservarea habitatelor naturale și a speciilor de faună și floră sălbatică.
[4] The EU Environmental Liability Directive: A Commentary. Великобритания: OUP Oxford, 2013, pag. 10

Aceasta îi obligă pe operatori să adopte măsuri preventive și să notifice autoritățile competente în caz de amenințări iminente, promovând astfel o cultură a precauției.

Articolul 2 din Directivă definește „daună" drept o modificare negativă măsurabilă a unei resurse naturale sau o deteriorare măsurabilă a unui serviciu legat de resursele naturale care pot surveni direct sau indirect. Această definiție este crucială pentru interpretarea aplicabilității regimului de răspundere. Totuși, un aspect provocator al Directivei este ambiguitatea conceptului de „daune semnificative". Divergențele între statele membre în privința acestui concept creează un cadru de aplicare inconsistent, afectând coerența și eficiența legislației de mediu. Astfel, în timp ce unele state clasifică incidentele ca fiind „grave" doar în prezența deceselor sau vătămărilor severe, fără a lua în considerare impactul de mediu, altele recunosc gravitatea unui incident chiar și în absența acestor consecințe directe. [1] Considerăm că un incident poate avea efecte semnificative asupra mediului, în special datorită magnitudinii sale sau a impactului pe care îl exercită asupra zonelor protejate, speciilor amenințate și habitatelor vulnerabile. De exemplu, incidentul de deversare a petrolului de la platforma Deepwater Horizon[2], din 2010, a avut consecințe devastatoare asupra ecosistemului din Golful Mexic, afectând milioane de pești, păsări și mamifere marine. Aceasta a fost clasificată ca o daună ecologică semnificativă datorită amploarei și duratei efectelor sale. În contrast, o deversare accidentală de substanțe chimice într-o zonă industrială, care nu este protejată, poate fi percepută ca un incident minor. De exemplu, o deversare de substanțe chimice în apropierea unei fabrici ar putea fi ignorată de autorități, deoarece nu afectează direct un habitat protejat. Totuși, aceleași substanțe chimice pot contamina solul și apele subterane, având efecte pe termen lung asupra sănătății ecosistemului local. Această variabilitate în interpretarea termenului „semnificativ" poate genera confuzie și poate diminua responsabilitatea operatorilor economici. Astfel, este esențial să existe criterii clare și consistente pentru evaluarea efectelor incidentelor asupra mediului, pentru a asigura o responsabilitate adecvată în toate situațiile.

Directiva 2009/147/CE, dedicată conservării păsărilor sălbatice și Directiva 92/43/CEE, care vizează conservarea habitatelor naturale și a speciilor de faună și

[1] Milieu Ltd., IUCN, Experience gained in the application of ELD biodiversity damage. Final report for the European Commission, DG Environment. Brussels, February 2014.
[2] https://ro.wikipedia.org/wiki/Accidentul_de_pe_platforma_petrolieră_Deepwater_Horizon

floră, completează acest cadru prin stabilirea unor măsuri de protecție specifice. Aceste Directive instituie regimul Natura 2000, o rețea ecologică care protejează cele mai valoroase habitate și specii din Europa.

Directiva 92/43/CEE își propune menținerea și restaurarea habitatelor naturale, precum și a speciilor de faună și floră sălbatică de interes comunitar. Aceasta impune statelor membre să adopte măsuri active pentru a îmbunătăți starea acestor habitate, integrând în acțiunile lor cerințele economice, sociale și culturale, precum și regionale.[1] Conceptul de stadiu corespunzător de conservare este esențial, legând cele două dimensiuni fundamentale ale Directivei: conservarea habitatelor naturale și protecția speciilor.

Toate obligațiile incluse în Directiva Habitate sunt subordonate acestui obiectiv principal, asigurând o abordare holistică în protejarea biodiversității. Această Directivă nu doar că vizează conservarea, ci și crearea unui cadru de colaborare între statele membre, facilitând astfel un efort comun în fața provocărilor ecologice contemporane.

Atât Directiva privind răspunderea pentru daunele de mediu, cât și Directiva Habitate împărtășesc un scop comun: protecția biodiversității. Ambele acte legislative recunosc interdependența dintre acțiunile umane și sănătatea ecosistemelor, promovând responsabilitatea atât a operatorilor economici, cât și a statelor membre.

Cu toate acestea, cele două Directive diferă semnificativ în abordare. Directiva 2004/35/CE se concentrează pe stabilirea unui regim de răspundere financiară pentru daunele de mediu, în timp ce Directiva Habitate pune accent pe protecția ecologică a habitatelor și speciilor. Această distincție subliniază necesitatea unei strategii integrate, în care dezvoltarea economică și conservarea mediului nu doar coexistă, ci se sprijină reciproc, asigurând astfel o gestionare durabilă a resurselor naturale.

În acest context, art. 6 (3) din Directiva 92/43/CEE joacă un rol crucial, impunând evaluarea biodiversității (appropriate assessment) activităților planificate și documentelor de politici și planificare asupra siturilor Emerald înainte de autorizare. Aceasta asigură că activitățile economice nu compromit integritatea ecologică a acestor zone. Această abordare preventivă, care se aliniază cu principiul precauției,

[1] Comunicarea Comisiei. Evaluarea planurilor și proiectelor în raport cu siturile Natura 2000 Orientări metodologice privind dispozițiile articolului 6 alineatele (3) și (4) din Directiva 92/43/CEE privind habitatele. (2021/C 437/01).

stipulează că orice activitate planificată și document de politici și planificare cu potențial impact negativ semnificativ trebuie să fie supus unei analize riguroase, contribuind astfel la obiectivul comun de protecție a biodiversității. Astfel, unul dintre efectele incorporării principiului precauției în procesul de decizie este că obligă părțile interesate să acorde o atenție mai mare incertitudinilor.[1]

Mecanismul de evaluare a biodiversității, necesită o metodologie clară și bine definită. Deși Directiva Habitate[2] oferă orientări, absența unei definiții precise a „impactului semnificativ" lasă loc interpretărilor variate. O soluție ar fi utilizarea unor indicatori-cheie, cum ar fi procentul de habitat afectat, pentru a evalua efectele cumulative ale activităților planificate. Această abordare ar putea facilita identificarea impacturilor semnificative și ar asigura o evaluare mai uniformă a riscurilor.

Este esențial de subliniat că dificultățile emergente devin evidente atunci când autoritățile competente decid să avizeze activități planificate, chiar și în contextul unor evaluări de mediu defavorabile, invocând motive de interes public major, precum dezvoltarea infrastructurii sau protecția sănătății publice. Această derogare poate diminua semnificativ eficiența sistemului de protecție ecologică, generând dileme etice și ecologice complexe.

Mai mult, autoritățile de resort sunt obligate să adopte măsuri compensatorii destinate să reducă impactul negativ asupra mediului, totuși, implementarea acestor măsuri este adesea marcată de ambiguitate și ineficiență. Aceste intervenții trebuie să fie suficient de riguroase pentru a menține coerența rețelei Natura 2000. Astfel, se conturează o provocare considerabilă, mai ales în cazul unor activități planificate de amploare, care necesită o armonizare atentă între imperativul dezvoltării economice și cel al conservării mediului.

Măsurile compensatorii constituie un aspect esențial în protecția mediului și conservarea biodiversității, având rolul de a remedia efectele negative ale activităților economice asupra ecosistemelor. Directiva 92/43/CEE și Directiva 2004/35/CE, stabilesc cadre legale pentru implementarea acestor măsuri. Deși ambele Directive

[1] Cooney, Rosie. The Precautionary Principle in Biodiversity Conservation and Natural Resource Management: An Issues Paper for Policy-makers, Researchers and Practitioners. Switzerland: IUCN-the World Conservation Union, 2004, pag. 8.
[2] Commission notice Assessment of plans and projects in relation to Natura 2000 sites – Methodological guidance on the provisions of Article 6(3) and (4) of the Habitats Directive 92/43/EEC 2021/C 437/01

urmăresc protecția mediului, ele se diferențiază în modul în care abordează compensația daunelor de mediu și aplicarea măsurilor compensatorii.[1]

Astfel, art. 6 alin. (4) din Directiva Habitate stipulează că, în cazul activităților economice aprobate din motive de interes public major, măsurile compensatorii trebuie să fie implementate pentru a compensa pierderile habitatelor sau a speciilor. Aceste măsuri sunt gândite să asigure că impactul negativ asupra biodiversității este compensat, menținând astfel integritatea rețelei Natura 2000. Scopul este de a preveni degradarea mediului și de a asigura o coerență ecologică în gestionarea resurselor naturale.

Un aspect esențial în implementarea măsurilor compensatorii este analiza criteriilor de selecție a siturilor din rețeaua Natura 2000. Autoritățile competente sunt încurajate să utilizeze aceste criterii pentru a concepe măsurile compensatorii astfel încât să asigure proprietăți și funcții comparabile cu cele ale sitului inițial.

Măsurile compensatorii prevăzute de Directiva privind răspunderea pentru daunele de mediu funcționează într-un cadru diferit. În contextul acestei Directive, măsurile sunt de natură ex post, fiind implementate pentru a compensa daunele de mediu care au avut loc deja. Acestea se concentrează pe asigurarea unor îmbunătățiri suplimentare pentru a compensa pierderile intermediare suferite de resursele naturale afectate până la atingerea efectelor complete ale remediilor primare.

Un alt aspect relevant este cine suportă costurile măsurilor compensatorii. În cadrul Directivei privind răspunderea pentru daunele de mediu, costurile sunt suportate de operatorul responsabil de activitățile care au cauzat daunele. În contrast, în cazul Directivei Habitate, autoritățile competente pot solicita operatorului care implementează proiectul să acopere aceste costuri, conform principiului „poluatorul plătește”. Această distincție subliniază responsabilitatea operatorilor în asigurarea sustenabilității ecologice.

Reieșind din cele menționate mai devreme, constatăm că deși ambele concepte de măsuri compensatorii au scopuri similare, ele se diferențiază în esență. Măsurile în temeiul Directivei privind răspunderea pentru daunele de mediu vizează pierderile deja cauzate și sunt implementate de operatori, în timp ce măsurile din Directiva Habitate se concentrează pe compensația pierderilor anticipate și sunt gestionate de autoritățile naționale.

[1] International Liability Regime for Biodiversity Damage: The Nagoya-Kuala Lumpur Supplementary Protocol. Great Britain: Taylor & Francis, 2014, pag. 199.

Prin urmare, măsurile compensatorii din cadrul Directivei Habitate și Directivei privind răspunderea pentru daunele de mediu reprezintă instrumente complementare esențiale pentru protecția mediului și conservarea biodiversității. Deși funcționează pe baze diferite și se aplică în contexte distincte, ambele Directive subliniază necesitatea unei abordări proactive și integrate în gestionarea resurselor naturale. Experiența acumulată din implementarea măsurilor compensatorii în cadrul Directivei Habitate poate oferi lecții valoroase pentru îmbunătățirea eficienței sistemului Directivei privind răspunderea pentru daunele de mediu, promovând astfel o conservare mai eficientă și sustenabilă a biodiversității.

O altă provocare semnificativă în implementarea acestor Directive este legată de lipsa de date relevante și actualizate privind starea inițială a biodiversității. Starea de referință se referă la condiția ecosistemelor și serviciilor naturale în momentul în care daunele au fost produse, reflectând ceea ce ar fi existat dacă aceste prejudicii nu ar fi avut loc.[1] Aceasta se estimează folosind cele mai bune informații disponibile, incluzând aspecte precum numărul de exemplare, densitatea acestora sau suprafața acoperită, precum și rolul specific al indivizilor sau al zonelor afectate în conservarea speciilor și habitatelor, ținând cont de raritatea acestora. În plus, este esențial să se evalueze capacitatea de înmulțire a speciilor, viabilitatea lor și capacitatea habitatului de a se regenera natural. Un alt aspect crucial este abilitatea speciilor sau a habitatelor de a se reface într-un interval scurt după producerea daunelor, în absența altor intervenții decât măsurile sporite de protecție, ajungând astfel la o stare considerată echivalentă sau superioară celei inițiale, doar prin dinamica naturală a acestora. Fără informații precise, este aproape imposibil să se evalueze impactul real al activităților economice asupra mediului. Aceasta subliniază nevoia stringentă de a dezvolta sisteme de monitorizare și colectare de date care să sprijine evaluările de impact, oferind o bază solidă pentru deciziile de politici publice.

În concluzie, legislația Uniunii Europene privind protecția mediului și a biodiversității reprezintă un cadru vital pentru combaterea declinului ecologic. Cu toate acestea, provocările persistente legate de interpretarea ambiguă a daunelor semnificative, lipsa de coordonare legislativă și deficiențele în aplicarea mecanismului de evaluare a biodiversității necesită o revizuire și o reformă a sistemului. O abordare integrată, care să implice consolidarea sistemelor de

[1] The Habitats Directive in Its EU Environmental Law Context: European Nature's Best Hope?. Great Britain: Taylor & Francis, 2014, pag. 200.

monitorizare și o clarificare a responsabilităților operatorilor economici, este esențială pentru a asigura protecția durabilă a biodiversității. Implementarea unor măsuri proactive și transparente va contribui nu doar la conservarea ecosistemelor, ci și la dezvoltarea unei economii care respectă limitele planetei.

**BIBLIOGRAFIE:**

1. Comunicarea Comisiei. Evaluarea planurilor și proiectelor în raport cu siturile Natura 2000 Orientări metodologice privind dispozițiile articolului 6 alineatele (3) și (4) din Directiva 92/43/CEE privind habitatele. (2021/C 437/01).
2. Cooney, Rosie. The Precautionary Principle in Biodiversity Conservation and Natural Resource Management: An Issues Paper for Policy-makers, Researchers and Practitioners. Switzerland: IUCN-the World Conservation Union, 2004, pag. 8.
3. Directiva 92/43/CEE a Consiliului din 21 mai 1992 privind conservarea habitatelor naturale și a speciilor de faună și floră sălbatică, publicată în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene nr. L 206 din 22 iulie 1992.
4. Directiva 2004/35/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 21 aprilie 2004 privind răspunderea pentru mediul înconjurător în legătură cu prevenirea și repararea daunelor aduse mediului.
5. Directiva 2009/147/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 30 noiembrie 2009 privind conservarea păsărilor sălbatice (Versiune codificată).
6. Legea nr. 94/2007 cu privire la rețeaua ecologică. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2007, nr. 90–93, art.395. În vigoare din 29.06.2008.
7. Legea nr. 1538/1998 privind fondul ariilor naturale protejate de stat. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1998, nr. 66–68, art.442. În vigoare din 25.02.1998.
8. Legea nr. 86/2014 privind evaluarea impactului asupra mediului. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2014, nr. 174-177 art. 393. În vigoare din 04.01.2015.
9. Legea nr. 11/2017 privind evaluarea strategică de mediu. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr. 109-118 art. 155. În vigoare din 07.04.2018.
10. Legea nr. 227/2022 privind emisiile industriale. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2022, nr. 326-333 art. 628. În vigoare din 21.10.2022.
11. Milieu Ltd., IUCN, Experience gained in the application of ELD biodiversity damage. Final report for the European Commission, DG Environment. Brussels, February 2014.
12. Taylor & Francis, International Liability Regime for Biodiversity Damage: The Nagoya-Kuala Lumpur Supplementary Protocol. Great Britain, 2014, pag. 199.
13. Taylor & Francis, The Habitats Directive in Its EU Environmental Law Context: European Nature's Best Hope? Great Britain, 2014, pag. 200.

14. The EU Environmental Liability Directive: A Commentary. Great Britain: OUP Oxford, 2013, pag. 10.